

Biernaczky Szilárd

Retro

Afrikai versek magyar nyelven – Weöres Sándor,
Gergely Ágnes, Hárs Ernő és Tóth Éva fordításairól

A hazai irodalomkritikában gyakran kap hangot az a „büszkélkedésünk”, versfordítás irodalmunk milyen gazdag és magas színvonalú. Kétségtelen, hogy az elmúlt 4-5 évtizedben gazdag ízelítőket kaphattunk az afrikai költészet hatalmas tárházából is. Nem is akármilyen formában és fordítói nevek által fémjelezve. Más kérdés persze, hogy e látszatra gazdag anyag is csak csepp a tengerből, 54 ország (illetve a kényszerű diaszpórák) újabban született, régebbi vagy kifejezetten régi irodalmából.

Mindemellett érdemes röviden számba vennünk, mi is található irodalmi alkotásokkal oly gazdagon megrakott asztalunkon... Különösen, mivel a régebbi kiadványok néha már nagyon is elbújnak a könyvkupacok alján (azaz: az országos vagy helyi könyvtárakban, tanszékeken, a nagy magyar antikváriumok mára szinte átláthatatlan kínálatában, idős kollégáink, barátaink, amint jómagam elporosodott könyvespolcain).

Napjainkban kétségtelenül inkább az afrikai próza (helyel-közzel a dráma) hódít hazánkban, azonban az 1960 és 1990 közötti időszakban a folyóiratokban szerteszórt fordítások nemritkán, szerencsés pillanatokban antológiákká formálódtak. Így eme közleményünk, a régebbi afrikai fordítások adta törekvéseket felvillantani szándékozó, példákkal is kiegészített jegyzetünk végén nem kellett hosszadalmas bibliográfiát megadni. Elég volt az említett antológiák adatait felsorolni.

A kiadványfolyam az erdélyi Franyó Zoltán kötetével kezdődik, 1962-ben, utolsóként pedig a kétkötetes reprezentatív *Fekete Lángokkal* zárul a sor (1986–1989-ben). Megjegyzendő, hogy három önálló, egy költő művészetéből készült válogatást is (az angolai kimbundu Agostinho Neto, a nigériai igbo Christopher Okigbo és a szenegáli szerer Senghor) kézhez kaptunk egykor, illetve napvilágot látott egy sajátos hangvételű és műfajú verses regény is (az ugandai acsoli p'Bitek, Okot: *Lawino éneke*, Göncz Árpád fordításában). Listánkat persze kiegészítettük Keszthelyi Tibor irodalomtörténete adatával, hiszen abban az afrikai irodalomra vonatkozó legfontosabb eligazításokat kaphatjuk meg. Valamint Gergely Ágnes fontos könyvével, hiszen a Okigbóról írott munka az egyetlen személyi monográfia magyar szerző tollából afrikai költőről-íróról.

Ami viszont magát az afrikai (népi és hivatásos) költészetet, illetve annak magyar nyelvű életre hívását illeti, pusztán csak a gazdag fordítói névsor is elárul valamit a mára bizony eléggé megkopott, korábbi széles körű figyelemből, amivel a hazai író-költő műhelyek az afrikai irodalom felé fordultak. Lásd tehát: Balássy László, Bede Anna, Bernáth István, Bittei Lajos, Csala Károly, Csanád Béla, Csanádi Imre, Cselényi I. Gábor, Csoóri Sándor, Csordás Elemér, Darázs Endre, Dénes Zsófia, Donga György, Dudás Kálmán, Eörsi István, Fodor András, Fónagy Iván, Franyó Zoltán, Füst Milán, Garai Gábor, Gergely Ágnes, Göncz Árpád, Hajnal Gábor, Hárs Ernő, Imeés Béla, Jékely Zoltán, Jobbágy Károly, József Attila, Kálnoky László, Képes Géza, Kulifay Gyula, Kun Tibor, Lator László, Majtényi Zoltán, Maróti Lajos, Mátyás Ferenc, Murányi-Kovács Endre, Nemes Nagy

Ágnes, Örvös Lajos, Parancs János, Pál Ferenc, Pór Judit, Radnóti Miklós, Rába György, Reményi Béla, Rozsnyai Ervin, Rónay György, Simon István, Simor András, Székely Magda, Szily Ernő, Szüts László, Tandori Dezső, Tiszay Andor, Tornai József, Tótfalusi István, Tóth Éva, Tóth Judit, Váci Mihály, Végh György, Weöres Sándor... (és hadd tegyük hozzá, a lista vélhetően nem teljes).

Az afrikai népköltészet, amint a tradicionális gyökerekből táplálkozó afrikai és európai nyelveken keletkezett hivatásos költészet sem alkalmaz túl gyakran kötött ritmust és rímtechnikát. A bantu aranykor talán legnagyobb hatású zulu költője, Benedict Wallet Vilakazi (1906–1947) eleinte az európai versformák meghonosítását erőltette (persze, főleg az anyanyelvén), de utóbb felhagyott vele, és bevallotta, hogy törekvése zsákutcának számított... Az afrikai versforma másféle jellemzőit az hozza magával, hogy a zenei dallammodellekre kifeszített eredeti afrikai vers lényege a szöveg területén az európainál sokkal nagyobb szabadságot engedélyez, összefüggésben a rögtönzéses technikával. Így aztán amikor Weöres Sándor arra vállalkozott, hogy lefordítsa Aimé Césaire antillai költő, a négritude mozgalom nagy jelentőségű alakjának egy különösen szép költeményét, mintha ezt pontosan tudta volna. Bár látszatra egyfajta szürreális jellegű költeménnyel állt szemben, nem véletlenül, hiszen Césaire, aki személyesen is ismerte és nagyra becsülte André Bretont, az ún. automatikus alkotásmód hívévé szegődött. És ez akkor is tény, ha Kun Tibor szerint egy olyan mozgékony, mondhatnánk, napjainkban oly gyakran alkalmazott kifejezéssel, szuperaktív egyéniség esetében, mint Césaire, ez aligha valósulhatott meg maradéktalanul. A vers szürrealista jellege azonban vitathatatlan:

Mágia

Aimé Césaire

*ahogy az ég rányal egy karaj tájra
ti állatok ráleheltek e hold leány arcára
ti szabad páfrányok gyilkos szikla közén
sziget peremén csigahéjak közt melyek túl-csigák a sorsokhoz mérve
mikor a dél süti rossz jegyét a nőstényfarkas viharzó fodraira
kifelé burkából a semmi tudásnak
és a száj fészek meredekjén garasként elsüllyedt szigetek ura*

*ahogy az ég rányal egy karéj tájra
garasként elfeledt szigetek prófétája
álmatlan ébretlen ujjatlan horogfonalatlan
mikor a tornádó csattan a viskó-cipókat szerterágva*

*ti állatok ráleheltek e hold leány arcára
paráznaság szép párdunca vésett kagylóhéj éke
mi voltunk a nyár magvainak lágy csúszása
szép testek a papagáj háromágú szigonyára szánva
mikor az ötágú ítélő csillagok
és lóheréi mint lehullt tej cseppjei
bajhozó fekete istent a villámával egyesítenek*

(Weöres Sándor fordítása, vélhetően első kiadása: in: Rába György szerk.: *Verses világjárás*, 1971, Budapest, Kozmosz Könyvek, 184. old.)

Hadd ellenpontosozzuk e minden kétséget kizáróan modernistának tekinthető költeményt egy olyan verssel, amelyben viszont az ősi afrikai gondolkodásmód követhető nyomon. Hiszen a halottak, az ősök az afrikaiak mindennapi életében „egyfolytában részt vesznek”, jót és rosszat is okozhatnak az élők számára, ezért érdemes és fontos figyelni rájuk, kellő időben áldozatot hozni nekik, és a rítus szabta eljárásokat mindig be kell tartani, sokszor több menetben változtatott nyughelyüket pedig kellőképpen biztosítani. A szenegáli wolof Birago (Ismael) Diop versében, amelyet Gergely Ágnes fordított, kitűnő érzékkel, az az ősök szellemére irányuló régies afrikai hitvilág tárul elénk, amelyet a költő varázsos erővel telített természeti képei különös művészi erővel húznak alá:

Lélegzetek

Birago Diop

*Hallgasd a dolgokat,
s az élőket feledd.
A tű ha lángra kap,
a víz ha feldalol,
a szél ha fákba csap,
ha sóhajt a bokor:
holtak lélegzenek.*

*A holtak sohase tűntek el.
Sötét árnyakkal rajzanak,
sápadt árnyakkal jönnek el,
de nincsenek a föld alatt.
Ott vannak a rezgő levélben,
ott vannak a nyöszörgő fában,
ott vannak a folyó vizében,
ott vannak a vízi magányban,
ha tömeg kél, ha barlang hallgat:
a holtak soha meg nem halnak.*

*Hallgasd a dolgokat,
s az élőket feledd.
A tű ha lángra kap,
a víz ha feldalol,
a szél ha fákba csap,
ha sóhajt a bokor:
holtak lélegzenek,
holt ősök vannak ott,
kik sose tűnnek el,
nincsenek föld alatt,
ki maghalt, nem halott.
A holtak sohase tűntek el.
Őrzi őket gyereksírás,
őrzi őket asszonyi mell,
őrzi a felszippantott parázs.*

*Ők nincsenek a föld alatt.
ott vannak az elalvó tűzben,
ott a vinnyogó kő alatt,
ott vannak a jajongó fűben,
ha erdő sír, ha házad hallgat:
a holtak soha meg nem haltak.*

(Gergely Ágnes fordítása, Hárs – Keszthelyi: *Fekete lángok*, 1. köt., 1986, 22–23. old.)

Elongué Epanya-Yondo kameruni duala költő. Verseit anyanyelvén és franciául írja. (A dualák a fővároshoz közel eső tengerparti területeken élnek, az európai befolyás korábban érte őket, mint a többi kameruni népet.) A Hárs Ernő fordította versben különös erővel, mégis elrejtve, ugyanakkor afrikai valóságselemekkel (a dobzene szenvedélye, a bivalyok vágatása, „dallamos köldököd” = Afrika, mozsártörök = dobok és dobverők, eltévedt csónak, „bakongó néger” = itt ezt a kongói-angolai népet szerepelteti stb.) gazdagon körbeterítve fogalmazódik meg a kontinens költői műveiben újra meg újra feltörő kívánság: a felszabadult Afrikában immár megteremthető és megteremtendő új élet vágya. A fordító kitűnő érzékkel követi az afrikai poéta költői képeit, s nem tétovázik a helyenként viszonylag rövid, máskor meg igen hosszú sorokba foglalt szöveget ugyanilyen, látszatra hektikus formában visszaadni, mégpedig annak a rögtönzéses technikának megfelelően, amelyről az előbbieken már említést tettünk:

Tam–tam

Elongué Epanya-Yondo

*Ha bőröd megfeszül megadván magad
az élethez kötött csomós kezeknek
megszülsz a tam-tam szenvedélyt.
Ha bőséggel telt kezem hirtelen mint bivalyok fantasztikus
vágatása csattog
dallamos köldöködön, bennem ezer év visszafojtott felszabadított
vágya ébred:
bondom! Kang-kon-kong-tam-tam!
Friss hústól szilánkokra tört
mozsárverők éji tam-tama, a pangás
határára száműzött ifjúságom,
haránt kifeszítve az eltévedt csónak felett
éjszakáim tam-tama
bakongó néger ajka szerinti tam-tam
nyisd meg nekem az élet új ütemét
ahogy a földdel összeházasított mag
a bokrot létrehozza
mely veríték vér s könny cseppjétől növekszik.*

(Hárs Ernő fordítása, Hárs – Keszthelyi: *Fekete lángok*, 1. köt., 1986, 61–62. old.)
Tóth Éva a Neto-válogatáshoz készített előszavában azt írja, hogy

„...a hagyományokból, a kimeríthetetlenül gazdag afrikai – közelebről angolai – folklórból... szinte csak jelzések találhatók Neto költészetében. A közismerten nagy szerepet játszó dob mellett feltűnik a marimba, a quissange, utal a táncokra, a jóslásokra, varázslásokra, egy-egy képe mögött mítoszok sejlenek föl... a »kapával felsértett kibelezett földek« arra a hiedelemre utalnak, hogy a földnek, a földanyának fáj az emberi beavatkozás, a földművelés. Ezek azonban csak jelzések, villanások, Neto világképe nem mágikus világkép, realizmusa nem mágikus realizmus.”

Mindez igaz. Azonban Tóth Éva szűkszavú példái, megjegyzései mellett és ellenére is e jegyzetek folklorista felkészültségű megfogalmazója mégis úgy látja, a felszabadult Angola első államelnöke verseinek számos rétegében mégiscsak gazdagabban jelen van az afrikai hagyomány, mint az első látásra talán kitűnik. Ezek közül most a verselési technika egy látszatra egyszerű, mégis alapvető (és írásunkban már többször is érintett) elemét említjük: a rögtönzéses technikával mindig együtt járó ismétléseket, amelyek akár csak szavakra, de szintagmatikus egységekre vagy egész sorokra is kiterjedhetnek. És ez a technika még a leginkább mai, leginkább közéleti témával is párosulhat, mint ahogy ez megtörténik akár a következő versben, amelyben Neto erőteljes stílusát oly nagyszerűen adja vissza a magyar fordítás:

Teremts

Agostinho Neto

Teremts teremts
teremts lélekben teremts izomban teremts az idegekben
teremts az emberben teremts a tömegben
teremts
teremts száraz szemekkel
Teremts teremts
a meggyalázott őserdőben
a korbács szemérmetlen ereje ellen
teremts az elfűrészelt fatörzsek illatában
teremts
teremts száraz szemekkel
Teremts teremts
kitörő röhögést a bottal szétvert ujjak láttán
bátorságot a gyarmatosító csizmája orrával szembenézve
erőt a feltört ajtó maradványaiban
kitartást a bizonytalanság piros vérében
teremts
teremts száraz szemekkel
Teremts teremts
csillagokat a harci bárdra
békét a gyereksírásban
békét a summások verejtékében könnyeiben
békét a gyűlöletben
teremts
teremts békét száraz szemekkel

*Teremts teremts
teremts szabadságot a rabszolgák útján
szerelmi köteléket a szerelem megszentelt útjain
ünnepi dalokat az elrettentésül akasztófán himbálózó testekről
teremts
teremts szerelmet száraz szemekkel*

(Tóth Éva ford., in: *Vérzünk, virágzunk*, 1980, 102–103. old.)

Ajánlhatjuk tehát az érdeklődő olvasónak, hogy keresse meg ezeket a régebbi kiadványokat, és szembesüljön az afrikai szájhagyományok dokumentumaival, illetve az egyfolytában kiteljesedő új afrikai költészettel. A kiadványok, közlemények egy része (Gergely Ágnes monográfiája, Tornai József könyvének Afrika-blokkja, Keszthelyi „történetének” néhány fejezete) egyébként már megtalálható az általunk létrehozott és szerkesztett *Magyar Afrika Tudástár* internetes könyvtár anyagában (www.afrikatudastar.hu, vagy www.afrika.hu), más tételek a közeljövőben kerülnek fel a gyűjteménybe. Így elérhetőségük is jelentősen könnyebbé válik. Olvassanak és tájékozódjanak!

Bibliográfia

Anon

1961 *Afrikai néger népköltészet*, ford.: többen, Nagyvilág, 3., 307–319. old.

Anon

1980 *Afrikai költők*, ford.: többen, Nagyvilág, 7., 967–974. old.

Balássy László – Csanád Béla szerk.

1968 *Haldokló bilincsek*. Szemelvények Afrika és Ázsia irodalmából, előszó: Szeghalmi Elemér, Budapest, Ecclesia Könyvkiadó, 389 old. (Afrika-rész: 15–153. old.)

Balássy László – Horváth László szerk.

1972 *Kelj föl és járj!* Szemelvények a világirodalom modern katolikus műveiből, 1–2. köt., Budapest, Ecclesia Könyvkiadó, 761 old. (Afrika: 521–608. old.)

Bede Béla

1978 *Fekete Orpheusz üzenete*. Néhány szó a modern néger költészetéről (bevezetés és fordítások), Híd, 42. évf., 3. szám, 268–293. old.

Belia György szerk.

1961 *Ébredő Afrika*. Néger költők antológiája, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 210. old.

Bernáth István – Molnárfi László szerk. és ford.

1994 *Egy miatyánk Dél-Afrikáért*. Afrikánsz irodalmi antológia (1940–1990), Budapest, Littera Nova, 112 old. (versek és novellák fordításai)

Franyó Zoltán

1958 *Évezredek húrjain*. Műfordítások, Marosvásárhely, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 307 old. (óegyiptomi költészet: 11–17. old., arabok: 147–174. old., közöttük afrikaiak is)

1962 *Afrikai riadó*. Versek, ford. Franyó Zoltán, utószó: Lőrinczi László, Bukarest, Irodalmi Kiadó, 158 old.

- Gergely Ágnes vál. és jegyz.
- 1977 *Dobsirató. Mai nigériai költők*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 145 old. (Modern Könyvtár)
- 1986 *Költészet és veszélytudat. Feljegyzések egy afrikai költő portréjához* [Christopher Okigbo] (Tanulmányok), Budapest, Akadémiai Kiadó, 154 old.
- Gergely Ágnes lásd Okigbo, Christopher 1989
- Hárs Ernő – Keszthelyi Tibor szerk.
- 1986 *Fekete Lángok*. Nyugat- és Közép-Afrika költészete, Budapest, Európa Könyvkiadó, 399 old.
- 1989 *Fekete lángok*. Dél- és Kelet-Afrika költészete, Budapest, Európa Könyvkiadó, 361 old.
- Keszthelyi Tibor
- 1971 *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 303 old.
- Okigbo Christopher
- 1989 *Labirintusok*, ford. Gergely Ágnes, Budapest, Európa Könyvkiadó, 92 old. (napjaink költészete)
- Komlós Aladár szerk. és ford.
- 1989 *Hárlemi árnyak*. Észak-amerikai néger költők versei, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 82 old.
- Kun Tibor
- 2012 *Hazatérés a szülőföldre* (Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia (Maghreb, Madagaszkár és az Antillák), a tanulmányokat írta, a szövegeket válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta: Kun Tibor, szerk.: Biernaczky Szilárd, Érd, Mundus Novus Könyvek, 576 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában 8)
- Neto Agostinho (Angola volt államelnöke)
- 1980 *Vérzünk, virágzunk*. Válogatott versek (Sangrantes e germinantes. Poesias), vál., ford. és bev.: Tóth Éva, Budapest, Európa Könyvkiadó, 120 old.
- p'Bitek, Okot
- 1986 *Lawino éneke*, ford. Göncz Árpád, Budapest, Európa Könyvkiadó, 218 old.
- Rab Zsuzsa szerk.
- 1973 *Népek költészete. Antológia a világ népköltészetéből*, Budapest, Kozmosz Könyvek (Móra), 574 + 26 old. (számos afrikai népköltészeti szöveg)
- Rába György
- 1971 *Verses világgjárás*, vál., szerk. és az előszót írta: – –, Budapest, Kozmosz Könyvek (Afrika: 171–177., 184., 240.)
- Senghor Léopold Sédar
- 1982 *Elégia a vízhez*, ford. Pór Judit, Budapest, Európa Könyvkiadó, 68 old.
- Simor András szerk.
- 1972 *Néger kiáltás*. Fekete-Afrika. Irodalmi és politikai antológia, Budapest, Kozmosz Könyvek (Móra Könyvkiadó), 305 old. (népköltészet és műköltészet is)
- Tornai József
- 1977 Afrika, in: *Boldog látomások. A világ törzsi költészete*, Budapest, Európa, 223–253. old. (népköltészeti szövegek)